

Zorunlu Göç ve Soykırım Kavramları Çerçevesinde Çerkes Ulusal Bağımsızlık Mücadelesi

Circassian National Independence Struggle within The Framework of Compulsory Migration and Genocide Terms

Atakan PELİT *

Başvuru Tarihi: 17.01.2022

Kabul Tarihi: 29.01.2022

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Özet

Adige, Abhaz, Çeçen, İnguş, gibi Kuzey Kafkasya’da yaşayan halkların genel adı olarak kabul edilen “Çerkesler” ile Çarlık Rusya’sı arasındaki toprak mücadelesi, 1552 yılında Kazan Hanlığı ve 1556 yılında Astrahan Hanlığı’nın Ruslar tarafından ele geçirilmesine dayandırılabilir. Ruslar ve Çerkesler arasındaki mücadele 1550’li yıllardan başlayarak 1864 Kafkas-Rus savaşı bitimine kadar süren 300 yıllık bir mücadele olduğunu belirtebiliriz. 300 yıllık bu süre zarfında iki tarafın da verdiği mücadele ve izlediği politika bu makalenin konusunu oluşturmaktadır. Bu makalenin yazılmasındaki amaç Çerkeslerin 1550 ile 1864 yılları arasında Ruslara karşı verdiği özgürlük ve toprak mücadelesi çerçevesinde karşılaştıkları siyasi ve askeri baskıları ve bu baskılar sonucunda topraklarından zorla çıkarılmaları sonucu Osmanlı topraklarına gelişlerinin ve geliş yolunda yaşadıkları kötü şartları ve iskân ediliş sonrasında kültürlerine sahip çıkmak amacıyla asimilasyona karşı aldıkları önlemleri, zorunlu göç, sürgün ve soykırım kavramları çerçevesinde betimsel yöntemler ile inceleyip bulunan bulgular sonucunda zorunlu göç mü, soykırım mı ya da sürgün mü olduğu hakkında değerlendirme yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çerkesler, Sürgün, Soykırım, Zorunlu Göç, Rusya

Abstract

The territorial struggle between the "Circassians", which is accepted as the general name of the peoples living in the North Caucasus such as Adyge, Abkhaz, Chechen, Ingush, and Tsarist Russia, can be based on the capture of the Kazan Khanate in 1552 and the Astrakhan Khanate in 1556 by the Russians. We can state that the struggle between the Russians and the Circassians is a 300-year struggle from the 1550s to the end of the 1864 Caucasian-Russian war. The purpose of writing this article is the political and military pressures that Circassians faced within the framework of the freedom and land struggle against the Russians between 1550 and 1864, and the bad conditions they experienced on the way to and on the way to the Ottoman lands as a result of these pressures, and against assimilation to protect their culture after resettlement. It will examine the measures they have taken with descriptive methods within the framework of the concepts of forced migration, exile, and genocide, and as a result of the findings, an evaluation will be made about whether it is forced migration, genocide, or exile.

Keywords: Circassians, Exile, Genocide, Compulsory Migration, Russia

Giriş

İnsanlığın var oluşundan günümüze kadar olan süreçte çeşitli nedenlere dayanan göç hareketleri görülmüştür. Geçmişte Roma İmparatorluğu döneminde olan göçleri klasik göç hareketleri kapsamında tarihten örnek verebiliriz. Çağdaş göç hareketleri olarak nitelendirilen göç hareketleri ise kapitalist üretim hareketleriyle başladığı kabul edilmekle beraber bu göçlerin en belirgin sebebi ekonomik sebeplere dayanmaktadır. Göç etmenin nüfus hareketlerine yol açan sebepleri olarak doğal sebepler, sosyal sebepler, ekonomik sebepler ve

*İstanbul Aydın Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler ve Terörizm Araştırmaları Bölümü, atakanpelit@stu.aydin.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7395-2411

siyasi sebepleri göç ve nüfus hareketlerine yol açan sebepler olarak söyleyebiliriz. Bu göçlerden biri de 300 yıl boyunca bağımsızlık ve toprak mücadelesi ile süren Kafkas-Rus savaşlarının 1864 yılında Çerkeslerin yenilgiye uğramasıyla meydana gelmiştir. 1864 Büyük Çerkes Sürgünü ve Soykırımı olarak adlandırılan olayın yapılan bu çalışmada ki amacı hem Çerkeslerin bağımsızlıkları için vermiş oldukları ulusal kurtuluş mücadelesini aynı zaman da Şeyh Şamil'in direnişinin kırılmasıyla Çarlık Rusya'sının Çerkes halkına uyguladığı zorunlu göç politikasını soykırım ve göç kavramları çerçevesinde değerlendirerek konuyu tarihsel süreçleri ile beraber ele alıp sürgün öncesi sürgün sırasında ve sonrasında Çerkes halkının hangi zorluklarla karşılaştığının ve Çerkes halkına uygulanan bu politikanın değerlendirmesi yapılarak yaşanan bu olayın soykırım mı zorunlu göç mü olduğu konusunda fikir ayrılıkları bulunduğundan bu konuda literatüre katkı sağlamak amacıyla değerlendirme yapılacaktır. Bu makalenin kapsamı ise sırasıyla göç, zorunlu göç ve soykırım kavramları, Çerkeslerin sürülme sebebi, sürgün yolu, sürülen Çerkes sayısı, Çerkes diasporası ve sürgünün etkilerini anlatmak olacaktır.

Göç, Zorunlu Göç ve Soykırım Kavramları

Soykırım, göç ve zorunlu göç kavramları Osmanlı topraklarına göç ettirilmiş Kuzey Kafkasyalı halkların bu toplu hareketini kaynaklarda hangi kavramlara dayandırılarak açıklanacağını belirlemek adına bu kavramların tek tek tanımının yapılması yerinden olacaktır.

Göç

İlk olarak Göç tanımını, Birleşmiş Milletler'in üst tanım olarak Göç ile ilgili yapılan çalışmalarında sıklıkla kullandığını görebiliriz. Bu tanıma göre göç kavramını, BM " bir ülkenin sınırlarını aşarak bir yıl veya daha uzun bir süre kalmak kaydıyla yer değiştirmektir." olarak açıklamaktadır Bade, K. J. (1992). Uluslararası Göç Örgütü İnsanların toplu halde ya da bireysel olarak ülkeler arası bir sınırdan geçmelerini ya da ülke içinde bir yerden bir yere giderek yer değiştirmelerini "göç" olarak tanımlamaktadır. Göç edilmenin süresi sebebi ne olursa olsun insanların yer değiştirdiği toplumsal ya da bireysel hareketlerdir. Bu bağlamda nüfus hareketlerine yerinden edilmiş bireyler, mülteciler ve ekonomik veya farklı sebepler ile göç eden bireylerde dahil edilmektedir. (Özdal, 2018, s. 7) Yukarıdaki göç tanımı bu çalışmanın konusu düşünüldüğünde yeterli seviyededir. Göç kavramı göçün niteliği bakımından incelendiğinde birçok göç çeşidi bulunmaktadır. İç göç, uluslararası göç, yasal göç, yasa dışı göç, seçimli göç gibi özellikleri bakımından farklılık gösteren göç çeşitleri olarak sınırlandırılabilir.

Zorunlu göç

Bu çalışmanın konusu Kafkas-Rus savaşı sonrası Çerkes halkının Osmanlı topraklarına zorunlu göçü olması sebebiyle farklı göç türleri üzerinde durulmayacaktır. Zorunlu göç, göçe maruz kalan kişilerin içinde buldukları toplumun sosyal ve ekonomik şartların geliştirdiği ağır baskılar sonucunda ya da devlet yöneticilerinin kişileri açık ya da örtülü bir şekilde tehdidi ve zorlaması sonucunda ortaya çıkan göç hareketleridir. Bu tarzdaki göçler savaşlar veya doğal afetler nedeniyle siyasi iktidarın uyguladığı zorunlu yerleşim politikaları ve sınır dışı etme kararları neticesinde ortaya çıkabilir (Özdal, 2018, s. 35).

Soykırım

Soykırım (genocide) kavramı yunanca kökenli soy ve ırk anlamına gelen "genos" ile Latince'de "cidere" kelimelerinden oluşan, ilk kullanan ise Polonya kökenli "Rafael Lemkin" olduğu bilinmektedir. Lemkin'in soykırım kelimesini Nazilerin, Yahudilere ve Polonyalılara uyguladığı politikaları tanımlamak için kullandığı bilinmektedir. (Wierczyńska, 2008, s. 83) Soykırım; Katliam vb. öldürmelerden farklı ve hukuki olarak tanınmış ve belli bir topluluğu öldürmeden farklı olarak belirli özelliklere sahip birtakım topluluğu sistemli ya da planlı olarak kasten yok etmeye "soykırım" adı verilmektedir (Berberer, 2007, s. 4).

"Wierczyńska'nın (2008, s. 83) soykırım kelimesini ilk kullanan kişi olan Lemkin'den aktardığına göre, yalnızca öldürme değil, var olmak için hayati önem arz eden şeylerden mahrum bırakma, doğumları önleme, yiyecek kaynaklarını kısıtlama, ana dili yasaklama dahi Lemkin'in soykırım tanımına girmektedir."

Bu tanımlamaya bakıldığında yüksek oranlarda insanlarını kaybetmiş Kuzey Kafkasyalıların uğramış olduğu bu insanlık dışı trajedik olayı tanımlamak için "soykırım" kelimesinin kullanılmasının yerinde olacağı değerlendirilebilir (Özkerem & Çetin, 2015, s. 9-28). Ancak, BM'nin 1948 Soykırımın Önlenmesi Ve Cezalandırılması Sözleşmesi gereğince bu sözleşmeden doğan hakların, hukukun temel kavramları neticesinde

geriye yürüyemeyeceği savunularak bu sözleşme tarihinden önce yaşanan bütün soykırım olarak nitelendirilen olayların hukuki anlamda bir karşılığı olmadığı da başka bir değerlendirmedir (Doğan, 2006, s. 295-309).

Çerkeslerin Sürülme Sebebi

Kafkasya; Hazar Denizi ve Karadeniz arasında kalan, birçok etnik kökene ve benzer kültürel özelliklere sahip halklardan oluşan geniş bir coğrafi bölgeyi ifade etmektedir (Aslan,2006:2-4). Büyük bir coğrafyayı kapsamamasına karşın, verimli yer altı kaynakları ve zengin topraklara sahip olması, henüz bir devlet olamamışken çok güçlü iki imparatorluk arasında yerleşim sahibi olması ve dönemin Çarlık Rusya'sının Kafkasya üzerindeki jeopolitik avantajlardan yararlanmak istemesi Çerkeslerin sürülmesinin en önemli sebepleri arasında yer aldığını belirtebiliriz (Açma & Yenişen, 2013, s. 133). Rusların Kuzey Kafkasya'da ilk ilerleyişi 1552 yılında Kazan Hanlığı ve 1556 yılında Astrahan Hanlığı'nın Ruslar tarafından ele geçirilmesi ile başladığı bilinmektedir. Ruslar Kuzey Kafkasya'yı kolonize etme ve işgal etmede ki engel olarak bu hanlıkları gördüğünden bu hanlıklara savaş açarak bu bölgelere hâkim olmuş ve Osmanlı Devleti ile karşı karşıya geldiği bilinmektedir. Altın Orda Devleti'nin 1500 yıllarında yıkılışı ve 1550 yıllarında bölgede ki hanlıkların yıkılmasıyla Ruslar, bölgede önemli hâkimiyet kazanmıştır. Rusların Kuzey Kafkasya'dan Güney Kafkasya'ya ilerleyişini ön gören Kuzey Kafkasya halkları (Çeçenler, Adıgeler, Karaçaylar, Dağıstanlılar, Balkarlar) Rusların bu ilerleyişini durmak için bir birlik içerisinde örgütlü bir yapıda Ruslara karşı mücadele etmek zorunda oldukları savunulmaktadır. Kafkas ulusal kurtuluş hareketi, İmam Mansur öncülüğünde etkin bir şekilde başladığı belirtilmektedir (Saydam, 1990, s. 240-242). İmam Mansur'un 1791'de Anapa kalesinde esir düşmesiyle bu mücadele sekteye uğrasa da daha sonraki dönemde Taymi Beybulat, Gazi Muhammed (1828-32), İmam Hamzat (1832-1834) ve son olarak Şeyh Şamil (1834-1859) önderliğinde devam etmiştir. Şeyh Şamil' in direnişinin kırılması ve Çarlık Rusya'sına karşı esir düşmesinden sonra Kafkas-Rus savaşının galibi Çarlık Rusya'sı olduğu belirtilmektedir (Altın, 2017, s.582-584). Çarlık Rusya'sı Kafkasya'yı kazanmasından sonra bölgedeki halkı zorunlu bir şekilde yurtlarını terk etmeye zorlayarak Kuzey Kafkasya'da yaşayan halkları Osmanlı devletine ve balkanlara sürgün ettiği iddia edilmektedir (Nevruz, 2017, s. 8-9). Osmanlı Devleti ve Çarlık Rusya'sı arasında bir köprü görevi gören bu coğrafyada yaşayan Çerkesler, özgürlükleri için savaşan bir millet olması ve kolaylıkla bölgeyi Ruslara teslim etmek istememesi aradaki gerilimi her daim arttırdığı düşünülmektedir. Rusya'nın Kafkaslar üzerindeki tek düşüncesi Akdeniz kıyılarına inmek değil, o dönemde yaşanan ideolojik sorunlar çerçevesinde ortaya çıkabilecek etnik sorunlardı. Bunların tamamen önüne geçmek istemesi de Çerkeslerin bu tarihi trajedik olayı yaşamasının bir başka nedeni olduğu değerlendirilebilir (Beslen,1996).

Sürgün Yolu

Kafkas-Rus savaşının sona ermesinden sonra Rusya'nın kesin zaferini ilan etmesiyle, insanlık tarihinin büyük kitlesel göçlerinden biri yaşandığını söyleyebiliriz. Çarlık Rusya'sı sürgün edilecek yerli halkların yerine Rusya'nın belirli bölgelerinden bölgeye kendi halklarını kaydırmaya başladığı iddia edilmektedir. Bu galibiyet sonrası Rus Çarı II. Aleksandr Kuzey Kafkasya'nın halklarından biri olan Adıgelerin liderlerine hitaben bir emir yayımlandı, bu emirde iki seçenektan birini seçmeleri emrediliyordu. Ya Osmanlı topraklarına gideceksiniz ya da Kuban' ın doğusuna bizim belirlediğimiz bir yere nakil edileceksiniz (Demir, 2017, s. 10-12). Kuban doğusu olarak belirtilen yer Kafkas önü steplerinden Bering Boğazı'na kadar olan Rusya'ya ait topraklardı. Adıgeler, Osmanlı topraklarına göç etmeyi kabul etmezler ise muhtemelen dondurucu soğuklukta olan bir iklime sahip Sibiry'a'nın yolunu tutacaklardı.

Bu yol daha büyük trajedilere yol açacağı ve anavatanlarında kalıp savaşıma gibi bir seçenekleri de kalmayan Adıgeler, kendileri gibi Müslüman olan Osmanlı topraklarına göç etmeyi uygun buldukları belirtilmektedir (Nevruz, 2017, s. 7-8). Çerkesler yurtlarından sürgüne zorlanarak ilk olarak 1859-1864 yıllarında Kuzeybatı Kafkasya'daki halklar Karadeniz'den deniz yoluyla;

“Taman, Tuapse, Anapa, Tsemez, Soçi, Adler, Sohum, Poti, Batum vb limanlardan bindirilip Osmanlı Devleti'nin Trabzon, Samsun, Sinop, İstanbul, Varna, Burgaz ve Köstence limanlarında indiriliyordu” (Şahin, 2016, s. 2797).

Yapılan bu yolculuk esnasında kapasitesinden fazla yolcu alındığı için birçok kişi yaşamını yitirmekte, yakınlarını kaybedenler ise zorla naaşları denize bırakmak durumunda kaldığı iddia edilmektedir. Deniz yoluyla başlayan bu serüven çokça kayıplar vererek karada son bulunduğu bilinmektedir. (Nevruz, 2017, s. 8-9) Daha sonra ki süreçte ise Kuzeydoğu Kafkasya'daki halklardan olan Çeçenler, Dağıstanlılar, Osetler ve

Kabardeyler de 1878'de kara yoluyla zorunlu göçe tabii tutulduğu aktarılmaktadır (Berzecz, 1986, s. 114). Kırım savaşı ile beraber toplu bir göçe dönüşen Kafkas göçleri 1865 yılında en üst noktasına ulaştığını söyleyebiliriz. 1877-1878 ve 1890-1908 senelerinde yoğunluk yaşanmış 1920'li yıllara gelindiğinde durağanlaşmıştır. Özel olarak 1863 senesinden itibaren başta Trabzon olmakla beraber Samsun, Varna istikametine nakil edilmelerine rağmen Trabzon ilindeki göçmen maiyeti giderek artış göstermiş yılsonuna kadar beş bine yakın göçmen bu bölgede biriktiğini aktarabiliriz. Çok kötü olanaklar altında olduğu iddia edilen göçmenler arasında çiçek, tifüs gibi salgın hastalıklar hızlı bir şekilde yayılma göstererek yerli halkında sağlığını tehlikeye sokacak hale geldiği belirtilmektedir. Kış dönemi şartlarında kişisel temel ihtiyaçlarını karşılamakta zorluk çeken göçmenler içinde ölüm oranı oldukça yüksek olduğu aktarılmaktadır. Sürgün yolunda gemilerin batması salgın hastalıklar gibi sebeplerle yerleşecekleri yerlere daha ulaşmadan vefat edenlerin sayısının tam olarak bilinmemesi, kara yoluyla ulaşım sağlayanlarında kayda alınmaması sebebiyle sürgün edilenlerin sayısını tam anlamıyla vermek mümkün olmasa da tahmini rakamlar verilebilmektedir (Yılmaz, 2014).

Sürülen Çerkes Sayısı

Sürgüne yollanan Çerkeslerin sayısı günümüzde de hala tam anlamıyla netlik kazanmamakla birlikte farklı kaynaklardan edinilen bilgilere göre sürgün edilen Çerkes sayısı bir milyon ile iki milyon arasında değişmekle birlikte bu sayının beş yüz bin kadarının sürgün sırasında çeşitli nedenlerden dolayı hayatını kaybettiği kaydedilmektedir (Qasimova, 2017, s.598-600). O dönem Kuzey Kafkasya nüfus sayısı araştırıldığında Kuzey Kafkasya halklarının neredeyse %80'i sürgün edilerek büyük bir soykırıma uğradığı da gözler önüne serilmektedir. (Köse & Lokmancı, 2018) Bu veriler ise bazı kaynaklara şu şekilde yansımıştır.

“Kemal Karpat, 1859-1879 arasında göçürülen Kafkasyalıların, çoğu Çerkeslerden oluşmak üzere 2.000.000'a yakın olduğunu, sağ salim Osmanlı Devleti'ne ulaşan göçmen sayısının ise 1.500.000 olduğunu belirtir” (Karpat, K. (1985) s. 69).

Cemile ŞAHİN'nin yayınlanan makalesinde kaynak gösterilen verilerde, “1854-1864 yılları arasında Kırım ve Çerkeslerin yaşadıkları bölgelerden toplam 311.333 kişi, Kafkasya'nın düşmesinden sonra 1864 yılında 283.000 kişi, 1865 yılında ise 87.000 kişinin Osmanlı topraklarına ulaşabildiği kaydedilmiştir. 36 Ayrıca, 1864 yılında sadece doğu Çerkesistan bölgesinden göç edenlerin sayısının 552.000'e ulaştığı da belirtilmiştir. Bunların dışında, 1876 yılının sonlarında sadece Balkanlar'a 600.000 Çerkes göçmenin yerleştiği bildirilmiştir. Aynı şekilde, 1880 yılında Samsun'da giriş yapan Çerkesler ve Abazaların sayısı 12.116, Rumeli'den gelen Çerkeslerin sayısı ise 6.252 olarak verilmiştir. Verilen rakamlar değerlendirildiğinde, Osmanlı topraklarına göç eden Çerkeslerin sayısının 1 milyon ile 2 milyon arasında olduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca göç sırasında hayatını kaybedenlerin de toplam göç eden nüfusun yaklaşık % 25'ini oluşturduğu sanılmaktadır. Örneğin, 1864-1865 yılları arasında Samsun'da ölen göçmen sayısının günde 120 ile 150 kişi arasında olduğu, Trabzon'da ise 1865 yılında toplam 53.000 göçmenin hayatını kaybettiği kaydedilmiştir” (Şahin, 2016).

Elde edilen bilgilerin büyük çoğunluğu bu sürgün esnasında toplu ölümler gerçekleştiğinin kesin kanıtı sayılabilecek nitelikte olduğu savunulmaktadır. Sayı netlik kazanmış olmasa dahi bu ölüm oranlarının ortalaması soykırım demeye yettiğini belirtebiliriz. Bu trajediye BM'nin 1948 Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi ışığında hukuken soykırım denmesini doğru bulmayanlar çıkabilir ancak bu korkunç olayın başından sonuna kadar takip ettiği safahat objektif olarak incelenecek olursa *de facto* bir soykırımın yaşandığı açıkça görülecektir (Nevruz, 2017, s. 8-9). Günümüzde Çerkeslerin ana vatan (Kuzey Kafkasya) dışında yaşadıkları yerlere bakacak olursak, büyük bir çoğunluğu sürgün edildikleri Osmanlı coğrafyasına dağılmış bulunmaktadır. Bunlar başlıca Türkiye, Suriye, Irak, Ürdün, İsrail, Gürcistan, Kosova, Libya gibi ülkelerdir. Çerkes diasporasının en güçlü olduğu yer ise Türkiye olduğu bilinmektedir. Türkiye'de tahmini beş milyona yakın Çerkes kökenli Türk vatandaşının yaşadığı iddia edilmektedir (Sarıtaş, U. 2020 s.443). Türkiye'de yaşayan Çerkesler sürgün yıllarında ilk esnada geçici olarak Trabzon, Samsun gibi yerlerde iskan edilmişlerdir. Çerkesler daha sonra kalıcı iskan edilecekleri tehlikeden uzak yerlere yerleştirilmiştir. Bu yerler Bursa, Kütahya, Eskişehir, Sivas, Kayseri, Adapazarı, İzmit, Adana, Erzurum, Biga, Yalova gibi illerdi (Şahin, 2016).

Çerkes Diasporasında Sürgünün Etkileri

Sürgün sırasında yaşanan can kayıpları çocuk ölümleri ve ailelerin sürgün sırasında birbirlerini kaybettikleri Çerkesler üzerinde büyük bir trajedi yaratmıştır. Sosyolojik açıdan yerlerini ve yurtlarını kaybetmenin trajedisini yaşamış olan Çerkes halkı bu alanında konusu dahiline girmiştir Buna istinaden sosyoloji araştırmalarının Çerkes sürgünü üzerine yapmış olduğu yorum şu şekildedir;

“Çünkü sosyolojik çözümlenmeler coğrafi değişimlerden çok sosyolojik boyut ve çerçevedeki değişimleri dikkate alır. Örneğin, göçün ortaya çıkaracağı sosyal hareketlilik, göç nedenleri, uyum, göçe neden olan kararların oluşumu, göç sürecindeki ayıklama aşamaları ve sonuçları ile göç edilen ülke ve göçe kaynak olan ülke halkları üzerindeki etkileri sosyolojinin ilgi alanı kapsamındadır.” (Gezgin, M. F. (1994) s. 14)

Coğrafya değişikliği ve büyük bir travmanın sebep olduğu etkiler de göz önünde bulundurulmalıdır. İskan edildikleri coğrafyanın dili ve kültürünün kendilerine yabancı olması iskan edildikleri coğrafyanın toprağına alışamamalarının getirdiği geçim problemi sürgünün değil sürgün sonrası yaşanan travmanın da akıllarında bıraktığı izleri de tespit etmek açısından önemli bir bulgudur. Çerkesler günümüzde hala 21 Mayıs 1864 büyük Çerkes sürgününü anmak için her yıl 21 Mayıs'ta bir araya gelerek sürgünü unutmadıklarını, yapılan sürgünün, soykırım olduğunu ve bu soykırımın tanınması için eylemlerde bulunmaktadır (Çeviker, 2009). Bu eylemlerden birisi de 2010 yılında KAFFED (Kafkas Dernekleri Federasyonu)'in Kefken'de düzenlediği anma törenidir. Bu törene, Kocaeli haricinde, Ankara, Mersin, Sinop, Yozgat, Zonguldak, Kahramanmaraş'tan on binlerin üzerinde katılım olduğu bilinmektedir. Anma töreni kapsamında burada bulunan ölen soydaşlarının mezarları ziyaret edilmiş, denize siyah çelenkler ve karanfiller bırakılmış, anma ateşi anlamına gelen “Nart Ateşi” yakılmıştır (Duman,A.2015s.70).

Sonuç ve Değerlendirme

Çerkesler, Şeyh Mansur'un etkin olarak başlattığı özgürlük ve bağımsızlık mücadelesini İmam Gazi Muhammet, Hamzat Bek ve Şeyh Şamil ile sürdürmüşler asırlar süren Kafkas-Rus savaşlarında Çarlık Rusya'sına karşı en önemli zaferleri Şeyh Mansur ve Şeyh Şamil döneminde alan Çerkesler Şeyh Şamil'in direnişinin kırılması ardından esir düşmesiyle vatanlarından sürülme noktasına kadar gelmiştir. Ruslar 1550'li yıllarında Kuzey Kafkasya coğrafyasına Altın Orda Devleti'nin yıkılmasıyla beraber bölgedeki Astrahan ve Kazan Hanlıklarının da ömürlerinin sona ermesiyle Kuzey Kafkasya'ya kadar inmişlerdir. Bölgedeki bu devletler yıkılmadan önce Kuzey Kafkasya da yaşayan halklar (Çeçenler, Çerkesler, Dağıstanlılar) ön görülen Rus tehdidine karşı buradaki hanlıklarla kimi zaman iş birliği içinde olarak Ruslara karşı daima mücadele içinde olduğu bilinmektedir. Bölgedeki devletlerin yıkılması sonucunda Rusların ilerleyişi hız kazanmış ve Kuzey Kafkasya coğrafyasına inerek hem Osmanlı Devletini tehdit eder hale gelmiş hem de bu coğrafyada yaşayan Çeçen, Adige, Dağıstanlı, Asetin, İnguş, Karaçay/Balkar kökenli Kuzey Kafkasyalılarla çatışmanın önu açılmıştır. Rusların sıcak denize inme politikaları değerli ve yer altı kaynakları bakımından zengin olan Kuzey Kafkasya coğrafyası Ruslar için önemli bir jeostratejik bölge olmakla beraber Osmanlı Devleti içinde Ruslara karşı bir set görevi gördüğünü söyleyebiliriz. Nitekim Ruslar Kafkasya coğrafyasının bu denli önemli bir jeopolitik öneme sahip olduğunu iyi bilmesi Çerkes halklarının bölgede ki sonunu hazırlamış olacaktı. Kuzey Kafkasyalıları (Çerkesler) birçok farklı miltetten oluşması ve dil farklılıklarının bulunması sebebiyle kendi aralarında lider çıkarmakta uzun yıllar sıkıntı çektiği bilinmektedir. Çerkesler ilk olarak Ruslara karşı örgütlü ve planlı bir şekilde İmam Mansur önderliğinde mücadele etmişlerdir. İmam Mansur kültür anlamında benzerlik gösterse de dil ve adetler anlamında farklılık gösteren Çerkesleri bir çatı altında toplamanın din üzerinde gerçekleşeceğini düşünmüş ve bunu uygulama da başarılı bir hale getirmiştir. Bu birlik ulusal bağımsızlık mücadelesine güç kaynağı olmuş ve Kuzey Kafkasya'nın kaderinde önemli rol oynamıştır. İmam Mansur Çerkesler üzerinde sağladığı bu birlik Rusların Kuzey Kafkasya'ya inmelerini zorlaştırmış, Çerkesler buldukları toprakları uzun yıllar savunmuşlardır. İmam Mansur'un Anapa kalesinde esir düşmesiyle bu mücadele sekteye uğrasa da Şeyh Şamil dönemine gelenine kadar Çerkesler aralarından çıkardıkları komutanlarla Ruslara karşı olan direnişine devam etmiştir. Şeyh Şamil'in direnişinin kırılmasıyla 1859 yılında Kafkas-Rus savaşının galibi olarak çıkan Rusya Çerkes halkını savaşın sonucunda zorunlu bir göçe yani sürgüne zorlayarak emperyalist politikalarını gerçekleştirmek için büyük bir adım atmıştır. Çerkes nüfusunun %80'ini anavatanlarından Osmanlı topraklarına deniz yolu ve kara yolu ile sürgüne yollayarak büyük bir insanlık trajedisine de imza atmıştır. Kayda geçirilmiş kaynaklara göre bir milyondan fazla Çerkes bu zorunlu göçe tabii tutulmuştur. Bu dönemden sonra Bolşevik İhtilali döneminde ve SSCB'nin ayrılmasından sonra da Kuzey Kafkasya'da bağımsızlık hareketleri görülmüştür. Bunlara örnek olarak Abhazya savaşı, I. ve II. Çeçen-Rus savaşı verilebilir. 16.yy dan 18.yy'ın sonlarına kadar incelediğimiz Kuzey Kafkasya tarihinde İmam Mansur hareketiyle askeri nitelik kazanan Gazavat / Cihad hareketi Şeyh Şamil'in esir düşmesiyle 1864 yılında Kafkas-Rus savaşları son bulmuştur. Çarlık Rusya'sının vatanlarından zorla göçe tabii tuttuğu bu halk iskan edildikleri yeni vatanlarında ilk olarak entegrasyon sorunu ile karşı karşıya kalmış ve sonrasında iskan edildikleri bölgelere adaptasyon süreci yaşamıştır. Adaptasyon sürecini atlattıktan sonra asimile olma korkusu

Çerkesleri buldukları yerlerde kültürlerini, geleneklerini, dillerini koruma iç güdüsüyle dernekleşmeye itmiştir. Ayrıca eklemek gerekirse bu ilk büyük sürgünden sonra 2. Dünya Savaşında Sovyetler Birliği lideri Stalin'in emriyle Almanlara yardım ettiği iddiasıyla Kafkasya'da yaşayan Çeçen, İnguş, Kırım ve Ahıska Türklerinin de bulunduğu milletler Stalin'in emriyle tren vagonlarına bindirilerek Sibirya ve Kazakistan'a sürülerek Kafkas halkına ikinci bir sürgün yaşatılmış ve bu sürgün sırasında da bir çok insanın hayatını kaybettiğini belirtmek Rusya'nın bölgede nasıl bir etnik temizlik politikası düşüncesi olduğunu anlamaya çalışmakta yardımcı olabilecektir. Geçmişten günümüze savaşlar ve sonrasında yaşanan yaptırımlar birçok kez tartışma konusu olmuştur. Bunlardan birisi de şüphesiz savaşla yakından alakalı olan göç, sürgün ve soykırım terimleridir. Göç belirli bir kitlenin bir yerden bir yere gönüllü veya zorunlu olarak doğal, ekonomik, sosyal ya da politik nedenlerden yer değiştirmesi, taşınması iken sürgün kavramı zorunlu olarak ceza niteliği taşıyan bir kitleyi ya da bir kişiyi bulunduğu bölgeden uzaklaştırma anlamına gelmektedir. Soykırım ise bir toplumu sistemli bir şekilde ya da toplu bir şekilde kasten öldürme anlamına gelmektedir. Rusya'nın Çarlık ve Stalin dönemlerinde uyguladığı zorunlu göç politikası ve bunun sonucunda ortaya çıkan derin insani trajedi, dolaylı olarak soykırım kabul edilebilir de BM'nin 1948 Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi kapsamında bakılacak olursa hukukun temel kavramlarına aykırı olduğu gerekçesiyle resmi anlamda Çerkes sürgününün, sözleşme tarihinden önce gerçekleşmesi durumu bunu hukuki anlamda sağlamamaktadır. Çerkeslerin yaşadığı bu olayı hukuki anlamda ve akademik anlamda da zorunlu göç ve sürgün kavramları çerçevesinde değerlendirmek mümkün olacaktır. Son olarak, Çerkesler atalarının yaşamış olduğu bu zorunlu göç politikasını, topraklarından silah ve baskı zoruyla çıkarılmalarını ve buna sebep olan toplu ölümlerden Rusya'yı sorumlu tutmaktadır. Günümüzde dahi 21 Mayıs 1864 "Büyük Çerkes Sürgünü"nü anarak 21 Mayıs'ta sürgünün ve soykırımın tanınmasını istemek için eylem yapmaktadır.

Kaynakça

- Açma, B., & Yenişen, K. (2013). Kafkasya'nın Ekonomik Potansiyeli ve Dönüşümü İçin. *Yönetim ve Ekonomi*, 133.
- Altın, H. (2017). XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'ne Yapılan Çerkes Göçleri (Çerkes Sürgünü). *Belgi Dergisi*, 2(14), 580-591.
- Berberer, H. M. (2007). Soykırım Suçu. Adana: Çağ Üniversitesi SBE. Yüksek Lisans Tezi. Berzec, N. (1986). *Tehciru 'ş -Şerâkise*, 114. (. İ. -Hasen, Çev.) Amman.
- Beslen, Ç. (1996). *Çerkesler ve Avrasya Eylemi*. İstanbul: Yeni Kafkasya Yayınları.
- Bade, K. J. (1992). Politikin der Einwanderungssituation: Migration–Integration–Minderheiten. *Deutsche im Ausland–Fremde in Deutschland*. München: Beck, s.18.
- Aslan, C. (2006). Bir Soykırımın Adı 1864 Büyük Çerkes Sürgünü. Uluslararası Suçlar ve Tarih, Asam Yayınları.
- Çeviker, L. (2009). Şiddet ve Toplumsal Hafıza. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ve Siyaset Bilimi (Siyaset Bilimi) Anabilim Dalı*.
- Demir, G., & Bolat, S. (2017). Çerkezler'de Kimlik ve Aidiyet. *Journal of Sociological Studies/Sosyoloji Konferansları*, (55).
- Doğan, İ. (2006). 1948 Soykırımının Önlenmesi Ve Cezalandırılması Sözleşmesi Geriye Yürüyemeyeceği Sorunu (Ermeni Olayları Açısından Bir Değerlendirme). *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 295-309.
- Duman, A. (2015). *Diaspora milliyetçiliği ve Türkiye'de Çerkesler* (Master's thesis, İstanbul Ticaret Üniversitesi).
- Gezgin, M. F. (1994). *İşgücü Göçü ve Avusturya'daki Türk İşçileri* (s. 14). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi.
- Qasimova, S. (2017). XIX Yüzyılda Kuzey Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler: Tarihçilik Açısından Göçün Nedenleri, Sorunları ve Sonuçları. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 4(13), 588-622.
- Karpat, K. (1985). Ottoman Population, 1830-1914: Demographic And Social Characteristics, University of Wisconsin Press. (s. 69)
- Kundukh, A. (1987). *Kafkasya Muridizmi (Gazavat Tarihi)* Çev. T. C. Kutlu, İstanbul: Gözde Kitaplar Yayınevi.
- Köse, M., & Lokmançı, S. (2018). İngiliz Konsolosluk Raporlarında Rusya'nın 1864 Kafkas Soykırımı ve Çerkeslerin Anadolu'ya Göçleri. *Atatürk Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 407-422.
- Nevruz, Y. (2017). *Umumi Kafkas Tarihine Giriş* (Cilt 1). İstanbul: Sebil Yayınevi.
- Özdal, B. (2018). *Uluslararası Göç ve Nüfus Hareketleri Bağlamında Türkiye* Bursa: DORA Basım-Yayın

Dağıtım Ltd. Şti.

- Sarıtaş, U. (2020). Savaş, Sürgün Ve İskan Çerkes Sürgünü Ve Osmanlı Basınına Yansımaları (1863-1865). *Mecmua*, (10), 440-443.
- Saydam, A. (1990). Rusya'nın Kafkasya'yı İşgali. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(1), 243-261.
- Şahin, C. (2016). Çerkes Göçleri ve Çerkeslerin Anadolu'da Yurt Edinme. *İnsan ve Toplum Bilimleri*, 2782-2816.
- Wierczyńska, K. (2008). The Evolution of the Notion of Genocide in the Context of the Jurisdiction of the National Courts. *Polish Yearbook of International Law*, 83-93.
- Yılmaz, Ö. (2014). 1864 Kafkas Göçü Hakkında Bir Rapor. *Mavi Atlas*, 133-156.